

MEZOPOTAMYA'DA MEDENİYETİN DOĞUŞU

Ord. Prof. Dr. BENNO LANDSBERGER

İ.Zengin Sumer fantazisinin yarattığı simalar arasında "yedi hakim» ler de vardır. Yedi hakimler efsanesi muhtelif şekillerde naklolunur. Bu muhtelif şekillerin birleştikleri başlıca nokta şudur: Zaman zaman sıra ile denizden çıkan bu hakimler, muhtelif Sumer şehirlerinde saltanat süren ilk krallara her mahareti, her hüneri ve her bilgiyi öğretirler. Memleketi büyük tufan kapladığı zaman, bu bilgiler kaybolmamıştır. Çünkü, bir rivayete göre, Sumerlerin Nuhu olan Zi-ud-sudda bütün bu üstadları gemisiyle kurtarmıştır. Diğer bir rivayete göre de, bu bilgilerin yazılı bulunduğu tabletler tufandan önce çok derin bir şekilde toprağa gömüldüğü için, sonradan bunları çıkarmak kabil olmuştur.

Bu düşünüş şekillerinde hakikat izleri var mıdır? Acaba medeniyet hakikaten Sumer topraklarından mı çıkmıştır? Yoksa, Sumerlerin yurduna deniz yolu ile başka ülkelerden gelmiş ve bu suretle geçen medeniyet muhtelif kollar halinde dünyanın diğer kısımlarına mı yayılmıştır? Yahut sonraki zamanlarda, acaba Sumerlerin başına bir felâket gelmiş ve bu medeniyeti bir zaman için ortadan mı kaldırılmıştır?

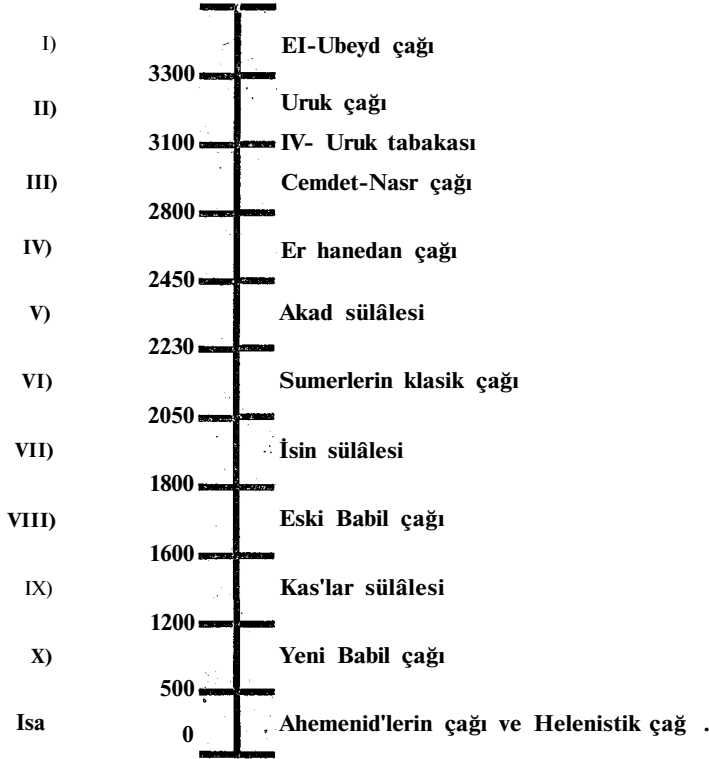
İşte bu yazımızda yukarıki soruları bilhassa dil bakımından yâni Mezopotamya'ya has olan kültür kelimelerinin tetkiki ile cevaplandırmağa çalışacak, tabaka sıralarından elde edinilen bilgilere dayanarak, medeniyetin meydana gelişinde Sumerlerin ne derece payı olduğunu aydınlatmağa gayret edeceğiz.

II. En eski medeniyet tabakaları:

Her şeyden önce Sumer kültürünün çeşitli başarı ve tesirlerini tam bir dikkatle birbirinden ayırmamız gerektir. Kazılarla ortaya çıkarılan tabaka sıralarının yardımı ile, tarihi devrenin başlangıcına kadar bütün medeniyet merhalelerini takip edebiliriz. Fakat burada, güney Mezopotamya'daki kazı tabakalarının, Asur ili veya Anadolu'da olduğu gibi sistematik bir şekilde yapılmamış olduğuna da işaret etmemiz lâzımdır. Bütün bilgilerimiz Sumer memleketinin güneyinde bulunan Uruk ve Ur şehirlerindeki kazılara dayanır. Burada, bu topraklardaki İlk yerleşme izlerine kadar inilmeğe muvaffak olunmuştur. Bu ilk devrelerdeki insanlar çamurla sıvanmış kamış kulübelerde otururlardı. Güney Mezopotamya'nın bu en eski kültürüne, keramiğinin bulunduğu yerin adına göre El Ubeyd kültürü deriz. Bu Keramiğin uzun bir Ömrü vardır. Bu keramiği, Uruk'da yer yüzüne doğru sayılmak üzere, 18 inci tabakadan yedinci tabakaya kadar buluruz.

El'Ubeyd kültürünün eski tabakaları fakir bir manzara gösterir. Her halde o devrin insanları memleketlerinde bulunmıyân yapı maddelerini (kereste, taş, madenler) dışarıdan alabilmek için, bulunması gerekli olan mübadele maddelerine malik bulunmıyorlardı. *El'Ubeyd* keramiği gayet geniş bir coğrafi sahaya maliktir. Bülücistan'dan Akdeniz'e kadar uzanır. İşte yine bu sebepten dolayı, başka yerlerdeki prehistorik kültürlerle, kaba sabada olsa, bu kültürün zaman münasebetlerini tespit edebiliriz. Bence, Asur'dan Akdeniz'e kadar Uzanan Tel-Halaf kültürü, *El'Ubeyd* kültüründen daha eskidir. Tel-Halaf kültürü yalnız daha eski değil, aynı zamanda daha mütakâmil ve daha zengindir. Bilhassa kullandığı malzeme içinde obsidian Tel-Halaf kültüründe başlıca bir yer işgal eder. Hububat yetiştirme, çanak çömlekçilik, şehir iskânı, ziynet eşyasının zenginliği gibi yeni taş devrinden sonraki ilk büyük medeniyet hamlesi, medeniyetin nehir vadilerinde değil de, dağ eteklerinden doğduğunu isbat eder. İşte bu medeniyet dağ eteklerinden nehir kenarlarına inmiştir. Ancak nehir kenarlarındaki topraklarda, dağ kavimlerinin ellerinde bulunan maden ve taşla mübadele edilecek maddeler yetiştirildikten sonradır ki, nehir vadilerinde yeni ve büyük medeniyet başarıları ortaya çıkabilmiştir.

Uruk'un XIV tabakasından çıkan keramiğe Uruk keramiği adını veriyoruz. IV. tabakaya kadar bu keramiği görebiliriz. Bu keramiğin temsil ettiği devri, Cemdet-Nasr denilen ve hususi bir keramiği olan müteakip devir ile birlikte alabiliriz.

Yukarda bahsettiğim büyük kültür hamlesi Uruk'un VI. tabakası ile başlar. Hususiyetleri şunlardır: Mozayikler mihrablı (nişli), sütunlu, büyük kült binaları, daha yüksek bir sanatın tatbikına fırsat veren üstüvane mühürlerinin ilk bulunuşu ve bilhassa IV üncü Uruk tabakasında yazının ortaya çıkışı.

Cemdet-Nasr kültürünün en yüksek devrinden inhitatına kadar takibedebiliriz. İnhitat devresini, bu kültürün yok olması felâketi takibeder. Bundan sonra da tekrar en iptidaî şekillerinden başlamak üzere yeni bir medeniyet doğmağa başlar. Bu yeni medeniyete Er-Hanedan medeniyeti ismini veriyoruz. Bu devirde yapı sistemi, keramik, kıyafet, saç tuvaleti ve mühür motifleri tamamiyle değişir. Bu devrin tekâmülünün başlangıçtan itibaren aralıksız olarak, Sumerlerin en yüksek ve başarılı devrelerine kadar hiç sapmadan nasıl yükseldiğine şahit oluruz.

III. *Proto-Fratlılar ve Sumerler.*

Bütün kült mahallerinin Sumerler tarafından kurulmadığını, Sümerce olmıyan isimlerden de isbat etmek pek alâ kabildir. Meselâ: Urim, Uruk, Larsam, Adab, Lagaş, Zimber ve diğer şehir isimleri bize Sümerce'nin aksine olarak, ekseriya iki heceli kelimelerden ibaret olan ve bunlardan belki biri kök biri de ek olarak ayrılabilir olan başka bir dilin mevcudiyetini gösterir. Bu dili daha yakından, tetkik edecek olursak, Sümerce'de bulunan ve kültür kelimeleri dediğimiz kelimelerden büyük' bir kısmının, meselâ âlet isimleri, meslek isimleri ve bilhassa Mezopotamya medeniyeti ile ilgili kelimelerin hemen hepsi doğrudan doğruya bu substrat dile aittir. İstidlal yoluyla mevcudiyetine vardığımız bu dile Proto-Firat dili diyoruz.

Yazı işaretlerinin bize kadar gelen en eski şekilleri vasıtasıyla şehir isimlerinin nasıl meydana geldiğini de isbat edebiliriz. Bu isimler şehirlerin kült merkezlerine bağlıdır. Bu kült merkezleri ya Ahd-1-atik'deki kült sandığı gibi bir sandık, ya toteme benzer bir sembol veyahut da bu ikisinin birleşmesinden hâsil olan bir şekildedir.

 = Urim
(hem sembol hem şehir ismi)

 = Uruk
(hem sembol hem şehir ismi)

Demek oluyor ki, Proto-Fratlılar kendi totemlerini bu topraklara getirmişler ve bu totemler etrafında şehirlerini kurmuşlardır. Bunlarla ilgili din tarihine ait sorulara gelecek yazımda cevap vereceğim ve bilhassa bu başlangıçlardan Tanrıların insan şekillerine nasıl girdiğine temas edeceğim.

Er-Hanedan devrinden itibaren bu ülkenin güney kısımlarında pek az Proto-Fırat tanrısı bulunabilmiştir. Buna karşılık kuzeyde tamamiyle başka tanrılara tapılmıştır. Meselâ: bir taraftan tanrıçe İştâr, fırtına tanrısı Hadad, öteki taraftan harp tanrısı Zambamba, güneş tanrısı Âmba, "memleketin beyi» Dagan gibi kuzeyde tapılan bu tanrıları, buralara getiren halk tabakasına, Proto-Dicleli'ler diyorum. Bu halk tabakasının yalnız şimalî Babil ülkesinde değil, bu ülkenin batı ve kuzeyinde de bulduklarını kabul ediyorum.

Bu "Substrat,, dillere ait kelimelerin Sumerce içinden ayırt edilebilmesi hem zor, hem de çok cazip filolojik bir iştir. Bu iş bilhassa, Sümercenin umumiyetle tek heceli kelimelere, pek az da iki heceli kelimelere malik bulunmasıyla daha büyük bir zorluk gösterir. Meselâ meşhur dingir kelimesinin Proto-Fratca mı, yoksa Sümerce mi olduğunu katiyetle söyleyemem. Kelime teşkili bakımından Proto-Fratca ya benzer. Çünkü bu şekildeki kelimeler bu dilde oldukça boldur.

Bir de "Sumer,, karşılığı olan *Kingir* kelimesi, veya *Zimbir*, şehir ismi, *nîmgir* "dellâl,, gibi kelime tipleri vardır. Bu kelimeler bize Türkçedeki *incir, kambur, sunktur, tenbel, sungur* gibi kelimeleri hatırlatır.

İkinci zorluk bazı kültür kelimelerinin gezici, kelimeler olması, isim ve müsemmaları ile birlikte geniş sahalara yayılmış bulunmalarıdır. Meselâ bakır kelimesinin karşılığı olan urudu'nun, Akoanca *Erz* kelimesinde bugün bile .yaşadığını görüyoruz. İlk defa Sumerce'de rastlanan bu kelimeye, Sumerce'dir diyemeyiz. ,Eğer böyle bir şey yapacak olursak hataya düşmüş oluruz. Bu kelime, büyük bir ihtimalle ne Sumerce, ne de "Proto-Fratça,, dir,

Kelime hazinesinin tetkikiyle vardığımız neticeleri hülâsa edecek olursak: medeniyet sahasındaki başarıların büyük kısmını "Proto-Fıratlı,,lara maneviyât ve san'at sahasındaki, ilerlemeleri de Sumer'lere maletmek lâzım gelecektir.

IV. Sumerlerin göçleri.

Bir yandan "ProtorFratlı,, ların bu bilgileri ne zaman edindiklerini, diğer yandan Sumer'lerin bu topraklara ne vakit geldiklerini öğrenmek bakımından,, kazı tabakalarının esaslı bir şekilde incelenmesi pek yerinde olacaktır. Fakat bu sahada gerek en eski tabakalar olan "*El-Oİegd*,, Uruk ve Cemdet-Naşır tabakalarını, ait oldukları kavimlere nisbet işinde, gerekse bilhassa Cemdet-Nasr kültürünü yıkıp Er-Hanedan kültürünü bu topraklara getiren kavmi tesbit etmekte, büyük meçhullerie karşılaşıyoruz.

"*El-Ubeyt*,, keramiğini Proto-Fratlılara, Uruk keramiğini Sumerlere maletmek gibi, geliş güzel hükümler vermekten sakınmak gerektir. Oldukça kuvvetli esaslara dayanarak söyleyebildiğimiz yegâne şey şudur: IV. Uruk tabakasında ortaya çıkan yazının Sumerlere ait olduğunu

biliyoruz. Bununla Sumerlerin göçleri için bir *tefminus ante queme* malik oluyoruz. Burada her istenilen dile göre okunabilecek olan bir resim yazısı bahis mevzuu olduğu için -bu yazının Sumerce olduğuna hemen hükmetmek sakat bir iştir. Fakat daha sonraki yazı merhaleleri organik olarak doğrudan doğruya bu eski yazı şeklinden tekâmül 'etmiştir. Şayet bu eski yazı Proto-Fıratlılar tarafından kullanılmış olsaydı, bu dilin yazıda bir takım izler bırakması lâzım gelecekti. Nasıl ki Sumer yazısı Akadlar tarafından alındıktan sonra, izlerini bu yazıda bırakmıştır.

Hallolunmyan diğer bir mesele de Sumer'lerin bu yazıyı başka ülkelerden mi bu topraklara getirdikleri ve yahut Mezopotamya da mı icat ettikleridir. Çünkü ilk defa olarak yazı ortaya çıktığı zamanlarda bile, binlerce işaretleriyle yüksek bir tekâmül merhalesi göstermekteydi. Bu yazının daha evvelki geçirdiği merhalelerden şimdiye kadar hiç bir ize rastlamak mümkün olmamıştır. Binaenaleyh Sumerler Uruk devrinin başlarında veya ortalarında yüksek bir medeniyete malik olan Mezopotamya'ya göçmüşlerdir. İşte yazı ile birlikte daha yüksek sanat bilgilerini Sumerler, yâ beraberlerinde getirmişler ve yahut ta buraya geldikten sonra meydana çıkarmışlardır.

Sumerler acaba nereden gelmişlerdir? Belki de Basra körfezi üzerinden. Çünkü Sumerler'in iskân izleri, kesafetten de anlaşılacağı üzere, cenuptan şimale doğru bir istikamet gösterir. Babil iline, şarktan, şimalden, garptan hudut olan dil ve kültürlerle hiç bir yakınlık gösteremez. Sumer efsanesine göre, cennetin bulunduğu bugünkü Elbahreyn eski ismiyle *Tilmun* adası tanrı *En-zak* ve zevcesi *Me-skil-ak'a* tapılan eski bir Sumer kült yeri idi. Bu tanrılara bundan başka hiç bir yerde tapılmıyordu. İşte bu sebepten dolayıdır ki koloniasyon yoluyla 'buralara gelmiş olmaları uzak bir ihtimaldir,

Sumerlerin menşei meselesine gelince, Pencap ve İndus vadilerindeki eski kültür tanındıktan sonra bu mesele, yeni bir renk alır. Çok mütecanis olan bu kültür bizim dördüncü ve beşinci kültür devrelerimizle çağdaştır. Bunun sebebi İndus ili ile Mezopotamya arasındaki müteaddit ticaret münasebetleridir. Bu kültürün kapladığı saha Sümer kültürünün kapladığı sahadan on defa daha büyüktür. Bu sahanın pek mütecanis olan kültürü, medenî müktesebat cihetinden hiç aşağı kalmadığı gibi meselâ şehirlerin yapısı bakımından ve diğer bazı noktalardan da Sumer kültüründen üstündür. Belki Sumerlerin *M e l u h h a* ismini verdikleri ülke İndus topraklarıdır. Meluhha, Sumerlerce altın, kerestelik değeri yüksek hasep ve bilhassa karneol taşı ithalinden dolayı tanınmıştır. Arkeologlar hem Mezopotamya'da hem İndus vadisinde bulunan ve kendisine mahsus tezyin motifleri olan karneol boncuklarının yalnız İndus vadisinde yapılabilecekleri kanaatındadırlar. IV. kültür, devrimizde Meluhha ile olan ticaret münasebetleri en sıkı bir safhadaydı. Bilhassa bu devrin hükümdarı olan büyük Sargon Meluhhadan gelen gemilerin tâ

*

bir iç liman olan Fırat boyundaki payitahta kadar yaşadıklarını söylemekle iftihar eder. Birbiri ile sıkı yakınlığı olan Fırat ve İndus kültürünün aynı menşeden mi geldikleri veyahut bu kültür mümessillerinin aynı menşeden mi oldukları, Sumerler ile Meluhhalılar arasında bir ırk yakınlığı olup olmadığı, Sumerlerin İndus vadisinden mi buralara geldiği. suallerine, ilmin bugünkü durumu ile ne evet ne de hayır ile cevap verilebilir. Bilhassa her iki yazı sisteminin temamiyle başka başka oluşu, bir de ev yapısı, alet şekilleri ve plâstik, san'atın temamiyle başka oluşları bu suale müsbet bir cevap vermemize mânidir. İndus vadisinin plastiği serbest şekil verme hususunda Yunan plastiğini hatırlatır. Halbuki bu vaziyet Sumerlerin kalıplaşmış nizam fikirleri altında meydana gelen plastikleriyle temamiyle zıt bir hal gösterir. Diğer taraftan ise İndus vadisinde Sumerlerin zengin fantazi mahsullerine, çeşitli şekiller bulma kabiliyetine rast gelinmiyor. Binaenaleyh, şayet Meluhha'lılarla Sumerler arasında ırk bakımından bir menşe birliği mevcutsa müstesna ve yaratıcı bir dehâya malik olan bu ırk ayrı ayrı yerlerde değişik inkişaf göstermiş demektir.

V. Medeniyetin tekâmülünde Proto-Fıratlı'larla Sumer'lerin payları.

Nihayet Proto-Fıratlılarla Sumerlerin medeniyet sahasındaki başarılarını ayırıp seçmeğe, tarihlerini tesbit etmeğe, tesirlerini kıymetlendirmeğe başladığımız zaman, her şeyden önce ziraat işlerinin kesafeti gözümüze çarpar. Ziraat işlerinin bu kesafeti, meselâ 2000 senelerinde bire elli mahsûl almanın hiç fevkalâde birşey olmayışla da kendini gösterir. Bunu elde etmek için de ilk şart toprağı birçok defalar sürmektir. Toprağı işlemek için aynı zamanda iki çeşit sabana ihtiyaç vardı Toprağı sürüp işliyen saban, ekme sabanı. İkinci şart da Mayıs da taşan suları tohum ekme zamanı olan sonbahara kadar depolayıp icap ettiği zaman salıvermektir. Bu suretle bataklıkların da önü alınmış oluyordu. Bütün bu bilgilerin, bu merkezî çiftçiliğin, suculuğun, ikinci kültür devrinde şehir devleti tarafından yâni Proto-Fıratlılar tarafından bilindiğini kabul edelim. Saban ve sabanı *sûren—apin* ve *engar* kelimelerinin Proto-Fıratça oldukları aşikârdır. Rekonstruksiyon ile tanıtacak olan bu dilin kelime yapısına, *apin*(=*saban*) kelimesiyle muhakkak ki etimoloji bakımından yakınlığı olan *apsin*(=*sabanla* elde edilen dizi) kelimesi bir ışık serpmektedir.

Tokrak takvim ve kadastro. işlerinde kullanılan memur isimleri *Sabra*, *Sasak* da bunu gösterir. Aynı zamanda, toprağa ait vesikalar mahiyetinde olan en eski tabletler bize bunu isbat etmektedir. Fakat ekme sabanının icat tarihini tesbit edemiyoruz. Her ne kadar bugün ile Van taraflarında, daha iptidaî bir şekilde bile olsa, ekme sabanı mevcutsa da Sumer'lerin bu merkezi toprak iktisadı başka kavimler

tarafından taklit edilmemiştir. En eski Mısır'da olduğu gibi burada da yüzde seksen nisbetinde arpa, yüzde, yirmi nisbetinde buğday ve çatalsiyez (*triticum dicocum*) yetiştirilirdi. Arpa en eski zamanlardan beri yani ikinci kültür devrinden beri, buğday ve çatalsiyez de üçüncü devirden beri yetiştirilmekteydi. Arpanın bütün bu sahaya yayılışı tarihten önceki devirlere rastlar. Buğday ile çatalsiyezin yayılış tarihini tesbit edemiyoruz ¹ Bu sebepten dolayı, iddiaya rağmen, çatalsiyezin Mezopotamya'dan Mısır'a gittiğini filoloji yoluyla isbat etmek kabil değildir. Daha dördüncü kültür devrinden itibaren devlet eliyle idare edilen büyük öğütme işlerine başlanmıştır. Bu öğütme şekli 2000 senelerinde Anadolu'da da görülür. Fakat sonradan bütün Ön-Asya'da ev değirmenciliğine, yani küçük mikyasta öğütme şekline dönmüştür, İnce un öğütme şekli 2000 yıldan sonra Mezopotamya'dan garba doğru yayılmıştır. Bunu filoloji yoluyla isbat edebiliyoruz. Çünkü ince un mânasına gelen Latince *simila* kelimesi Mezopotamya'dan Anadolu yoluyla garp dünyasına yayılmıştır,

Mezopotamya iktisadiyatının ikinci hususiyeti bira istihsalinin büyük iktisadî ehemmiyeti oluşu, ve çeşitli bira nevelerinin bulunuşudur, Bira arpadan elde edilen malta bir nevi baharın ilâvesiyle yapılırdı. Büyük küçük herkesin günlük bira istihkakı gayet tabii ihtiyaçlardan ad olunurdu. Bira istihsalinin bu büyük ehemmiyetine ikinci devrede rastlıyoruz. Belki de bu bilgi Proto-Fıratlı'lara aitti. Bira *kas*, bira malzemesi (*malt = buluğ*, ona ait bahar *bappir*) kelimelerinin yine-menşelerini tesbit edememekteyiz. Meselâ *ulusin* = çatalsiyez birası gibi muhtelif bira nevelerini gösteren kelimelerden biri Protofratça bir menşe ifşa etmektedir. Halbuki bira istihsaline aid meyhaneci, ve maltçı gibi meslek isimleri Sumer dil tabakasına aittir. Mısır'da da biranın aynı iktisadî ehemmiyetini görüyoruz. Fakat buna rağmen, biranın Anadolu'ya Mezopotamya'dan geldiğini kabul etmeliyiz.

Sumerlerin günlük yemek öğünlerinin üçüncü unsuru da susam yağdır. Susam yetiştirme tarihi, arpa kadar eski olmayıp ilk defa üçüncü kültür devresinde rastlanır. Demek oluyor ki Proto-Fıratlılar susamı tanımıyorlardı. Bunu bize esasen susam kelimesi de isbat eder: *Se-gis-i* = Sumerce yağ ağacının, tanesi demektir. Susam mânasına gelen bu kelimenin Akadça mukabili olan *Saman-sammi=nebat* yağı kelimesi bütün diğer dillere yayılmıştır. Bu kelimeyi, Hurrice *Sum-Sum*, arapça *sim-sîm* veya *sum-sum*, gerekçe *sesafnos*, Türkçe *sisam* ve yine Yunanca *sesameites* kelimesinden gelen *simit* kelimelerinde görüyoruz

Hurma yetiştirme meselesine ehemmiyetine rağmen burada ancak pekaz temas edebileceğim. Memleket için iktisadiyat bakımından fevkalâde ehemmiyeti olan hurma yetiştirilmesi yalnız tatlı ihtiyacını değil,

¹ Umumiyetle bu nevi kültür kelimelerinde olduğu gibi, kelime yapısından, müsemmalarının, menşeyi hakkında bir netice çıkarmak mümkün olmamaktadır.

aynı zamanda dokuma, çatı kerestesi ve hasır örme ihtiyaçlarını da temin ediyordu. Daha ilk kültür devresinde rastlanılan buna ait ısıtlahlar, meselâ "hurma,, = *sulumb*, "yaş hurma» = uhin, "hurma ağacı,, — *nimbar*, "hurma bağçivanı» = *nukarib*, gibi kelimeler tamamiyle Proto-Fıratça'dır. Bundan hurmacılığın Proto-Fratlılara ait olduğu neticesini çıkarabiliriz.

Şehirde meslekî sınıflaşmalar: meslek isimlerinin daha Proto-Fratlılar zamanından kalma olduğunu isbat edebiliriz. En eski vesikalar ortaya çıktığı zaman bu mesleklere tekabül eden yazı işaretlerini okuyabiliyoruz. Mısır'la burada bir mukayese yapmadan şunu söyleyebiliriz ki, yüksek teşkilâtlı şehir de bu sahada meslekî sınıflaşmanın bir şahididir. ikinci kültür devrinin sonundan itibaren belki de daha eski zamanlara irca edilen " çiftçi ,, = *engar*, " bahçivan ,, = *nukarib*, muhtelif nevi " çoban ,, = *sipad*, *kabar*, *nagad*, *udul*, " balıkçı » — *sukadak* ve bunlardan başka: " aşçı ,, = *nuhadim*, " demirci ,, — *simuğ*, " marangoz,, = *nangar*, " çilingir ,, = *tibira*, " berber ,, = *kinda*, " çamaşırcı ,, *aslak*, " dokumacı ,, — *ispar*, " saraç ve kunduracı ,, — *askap*, " kamış örücü ,, — *addap*, "çanak çömlekçi,, — *pahar*, "duvarcı» = *gidim* gibi meslek erbabı da görülür. Sayılan bütün bu meslek isimleri Proto -Fıratça'dır. Bu meslek sahipleri kısmen kendi başlarına, kısmen de amirler maiyetinde çalışırlardı. Bu amirlerin (ugula) maiyyetlerinde bir nevi çavuşlar (*nubanda*) bulunurdu. Bütün bu kelimeler Babil kültürünün sonlarına kadar yaşamıştır. Hattâ bunlardan, meselâ *naggar*, *nacar* ,, gibi kelimeler-bir çok yabancı dillere geçmiştir.

Sumerler bu meslek kadrosuna şunları da ilâve etmişlerdir: Meselâ, "gemici ,, = *ma-lah* (ma=gemi, lah=yürütmek), "ince un ügüdücü ,, = *rar-ar* (ar=ügütmek), "kaba un ügüdücü» = *ka-zida* (*zida*—un), "sığır besleyici» = *gud-niga* (*gud*— sığır, *niga*=beslemek), "ıtriyatçı» — *Sim-mu* (sim=ıtriyat, mu—çıkarıcı), " malt çıkarıcı ,, — *bulug-mu* (*bulug*=malt *lu-kaş-dına* = meyhaneci (lu=adam, kas=birâ din—can) "yağ sıkıcı» = *i-sur* (i=yağ, şur=sıkmak), "kümes hayvani yetiştiren» = *uşan-du* (*uşan*=kuş, du=yapan) gibi meslek neveleri. İkinci olarak; sanatın daha yüksek bir mertebesine ait olan "mücevherci» *za-dim* (*za*=kıymetli taş) *dim*=işlemek ile " altın ve gümüş işleyici» = *ku-dim* (ku=gümüş) gibi iki sınıfa ayrılan kuyumcu, " heykeltıraş ,, = *alan-gu* (*alan*=heykel, *gu*=yontmak), "taş kesici» ve "hakkak,, = *burgul* (*bur*—*yâri* kıymetli taş, *gal*=kesmek) gibi meslek nevelerile, yazı işleriyle yüksek bilgiye ait olan "kâtip» = *dup-sar* (*dup* = tablet *sar*=yazmak), " arşivci ,, = *ga-dubba* (ga=kap, *dubba*=tablet), " tabib ,, *a-zu* (*az*=su ve içki, *zu*=bilen), " hâkim ,, — *di-kut* (<*di*=hükümi *kul*—kesen), " toprak ölçüsü» = *şe-gid* (*şe*=*ip* *gid*=çeken), fâl bakıcı = *maş-şu-gidgid* (*maş*=oğlak, *Su-gidgid*=tetkik) ve "sihirbaz» = *ka-pirig* (*ka*=ağız, *pirig*=kuvvetli gibi meslek çeşitleri.

Bu meslek tenevvuundan elde ettiğimiz manzara şudur: Proto-Fratlılarda esasen daha evvel mevcut olan bu meslek kadrosu şehirlerde genişlemiş ve bu kadroya mânevi sanatlara ait meslekler Sumerler tarafından ilâve edilmiştir. Her ne kadar onların seviyesine erişmemekle beraber tam teşkilâtlandırılmış olan bu şehirlerden komşu memleketler hiç şüphesiz birçok şeyler öğrenmişlerdir. Yine hiç şüphesiz ki, Sümer şehirlerinin birçok teknikleri şarka ve garba doğru yayılmıştır. Burada, ince un öğütme san'atını, hayvanları besiyeye çekme san'atını, itriyatçılığı, işlemeli kumaş dokumacılığını, mühür kazıcılığı, muahhar zamanlarda tekâmül etmiş olan mozayıklığı ve emaycılığı saymakla iktifa edelim. Sumerlerin küçük sanatlarda ne kadar müttekâmil olduklarını âlet ve eşya listelerinde sayılan binlerce isimlerden öğreniyoruz.

Sırf Mezopotamya'ya mahsus olarak tanılan pişmiş tuğlalarla yapı yapma tekniği filvaki Sumerler zamanında bilinmiyordu. Bu devirde Indus sahasında bir nevi pişmiş tuğlalarla koca şehirler yapıldığı halde Sumerlerin bunu bilmemesinin sebebini, herhalde tuğlaları pişirmek için lâzım olan yakacak maddelerin Mezopotamya'da eksik oluşuna hamledebiliriz. Halbuki daha Kas'lar devrinde, tahminen 1500 den itibaren, tuğlayı pişirme usûlü Babil ilinden diğer memleketlere sayılmıştır. Bu san'atın Mezopotamya'da Greklefe kadar geçtiği, Grekçe tuğla manasına gelen *plinihos* kelimesinin, Akadca yine tuğla manasına gelen *libittu* kelimesine irca edilmesi gerektiği de iddia edilmektedir. Fakat bu etimolojik isbat belki de o kadar sağlam değildir, Çünkü *libittu* yanmamış tuğladır. *Plinthos* ise hem kerpiç hem de tuğla mânasına gelmektedir.

Ticaret: Sumer iktisadiyatı başlıca, mahsulâtı en yüksek haddine çıkarıp bunlardan azamî şekilde istifade etmeye dayanıyordu. Pek az bir şekilde bulunan kereste ile, hiç bulunmayan madenin yerini kil, kamyş, saz, hurma elyafı ve asfalt tutuyordu. Filvaki memlekette çıkan kereste, çatı örtme, saban yapma, ev eşyası gibi basit ihtiyaçları temine kifayet ediyordu. Fakat bundan başka, mobilya ve gemi yapma için kullanılan kerestelik kıymeti yüksek hasep de hariç: en ithal edilmiş olarak memlekette bulunuyordu. Tencere,, bıçak, silahlar imali için lâzım olan bakır ve kalay, memlekette hariçten idhal edilmiş olarak, kâfi miktarda vardır. Bu kültür devirlerinin bir çoğunda fazla miktarda gümüş de para olarak tedavülde idi. Nihayet bazı devirlerde hükümdar saraylarında altın ve mücevher lüksü büyük mikyasta inkişaf etmişti. Bundan da gayet geniş bir ticaret sisteminin mevcudiyetine hükmedebiliriz. Maden, kereste ve kıymetli taşlardan başka memlekete hariçten itriyat ve oğma yağları için kullanılan reçine ve bir çok ilâçlık otlar idhal ediliyordu. Bir de ihtiyaca kâfi gelmeyen yerli hayvanların yünlerine ilâveten hariçten yün getirtiliyordu.

İşte bütün bunlar bu söylediklerimizden Proto-Fratlı'lar ticaretin cediti olarak görünüyorlar. Bunlardan Sumer'ler ve Babilliler ticareti alarak en yüksek şekillerine kadar tekâmül ettirmişlerdir. Bu günkü *Tacir* kelimesinin aslı Sumerce *damgar*, Akkadca *tamkar* kelimelerinin, şimdiye kadar kabul edildiği gibi, Sami asıldan değil, Proto-Fıratça'dan olması daha muhtemeldir. Tüccar devirlerin bir çoğunda devlete mensup bir organ idi. Tacirlerin başında bir âmir bulunurdu ve gelirini devlete vermek mecburiyetinde idi. Ancak muahhar zamanlardadır ki, müstakil, hususî tacir tipi ortaya çıkmıştır. Ticaret de o derece merkezleşmişti ki, seyyar ticaret, Babil limanlarındaki ve piyasalardaki alım satım ve bütün para işleri birselden idare edilirdi.

İthalât karşılığı olmak üzere, mübadele vasıtalarından biri transit ticaretinden kazanılan gümüş, diğeri de Babil kumaşları idi. ancak paraca fakir devirlerdedir ki, hububat mübadele vasıtası olarak kullanılmıştır. Daha üçüncü devrin ortalarında dahilî alış verişin kısmı âzami gümüşe dayanıyordu. Tahminen 2000 yıllarında yalnız mübadele usulü tamamiyle ortadan kalkmış değil, aynı zamanda bozuk para olarak kullanıla gelen bakır ve kalaydan da vazgeçilmişti. Her ne kadar etatizm devrinde büyük mikyasta gümüşün tedavülüne ve gümüş ikrazına fırsat olmamakla beraber, üçüncü devremizde her iki şekil de muhakkak ki tanılıyordu. Ve ancak etatizmkî yıkılışından sonradır ki, gümüş para tedavülü ve ikraz âdeti büyük bir tekâmül gösterip bütün Öi-Asyaya yayılmıştır.

Vezin sisteminin esası olan altmış (sexagesimal) sistemi bütün o zamanki dünyaya işlemiş ve kısmen Sumerce tabirle de, meselâ, yarım kilo mukabili, Greçe *mna*, Latince *mind* gibi kelimeler Sumerler'den alınmıştır. Lidyalılar VII. nci asırda sikke basmasını keşf ettikten sonra Mezopotamya'da buna rağmen altın ve gümüş tartısı yaşamaktaydı. En eski yazı sisteminin bulunduğu devirde aşarî sistem ile sexagesimal sistem, yan yana yaşıyordu. Vezin ve zaman Ölçülerine sexagesimal sisteminin girişi, mücerret senenin 360 gününün 6 ya taksimine değil, 60 adedinin 6, 5 ve 4 adetleriyle kolayca kabili taksim oluşuna dayanır. Sexagesimal usul bugün vezinden kaldırılmıştır. Yalnız saata bakıp altmış dakikayı ve altmış saniyeye bölünmüş olan her dakikayı gördükçe, bugün dahi Sumerlerin izlerini görmemek kabil değildir.

*
* *

Başlangıçta ortaya attığımız meseleye dönelim: Gerek materyal, gerekse mânevi bakımdan Ön-Asya'daki bütün diğer kültürleri aşan bu kültür acaba Mezopotamya'da mı doğmuştur, yoksa buraya deniz üzerinden, şarktan mı gelmiştir? Gördüğümüz gibi, buradaki medeniyetin basit esasları bu topraklarda meydana gelmiştir. Daha yüksek teknik, yazı ve yazı ile ilgili olan bilgiler ve bütün manevi müktesebat nisbe-

ten daha sonra buralara - gelen Sumerler tarafından ihdas edilmiştir. Hiç şüphe yoktur ki, Sumerler bizzat bu topraklarda çıkan teknikleri ve bilgileri de tekâmül ettirmişlerdir. Fakat bu sanatları acaba yalnız fevkalâde maharetleriyle mi ilerlettiler, yoksa yazı gibi esaslı olan başka müşahhas bilgiler de getirerek bunlara ilâve mi ettiler? Bu suallere ilmin bugünkü durumu ne evet ve ne de hayırla cevap verebilir. Ancak Sumerlerin göç yollarını katıyyetle öğrendikten sonra ve geçtikleri yerlerde kazılar yaptıktan sonradır ki, bunlara cevap verebileceğiz.

Çeviren:

Mebrure O. Tosun

Sumeroloji İlmî Yardımcısı

DIE ANFAENGE DER ZIVILISATION IN MESOPOTAMIEN

(Zusammenfassung)

von

B. LANDSBERGER

I. Die sumerische Sage erklärt die menschliche Gesittung als eine Überlieferung aus uralten Zeiten. Die Sieben Weisen seien danach aus dem Meere gestiegen und hätten die Urkönige, die in verschiedenen Kultstädten des sumerischen Landes lokalisiert wurden, in ailen Künstfertigkeiten. unterwiesen, ihnen jegliche Wissenschaft und Weisheit gebracht. Die Sintflut habe zwar aile Zivilisation vernichtet, aber sei es dadurch, dass der sumerische Noah die Künstler und Gelehrten auf seiner Arche geborgen, sei es durch Vergraben der das Wissen enthaltenden Tontafeln, sei die Kontinuität der Überlieferung durch jene Katastrophe nicht zerstört worden. Steckt in diesem- sumerischen Mythos ein Kem von Wahrheit? Dass die Kultur durch eine Katastrophe gestört, in primitive Formen hinabgesunken war, um sich dann als echt sumerische Leistung ungestört und konsequent zu den höchsten Formen zu steigern, wird unş die folgende Übersicht bestâtigen. Nur über die wichtige Frage der autochthonen Entstehung der höhereh Formen der Zivilisation und der geistigen Kulturrungenschäften lässt sich noch kein sicheres Urteil fällen. Die folgenden Ausführungen bezwecken, dieseş Problem insbesondere von der sprachlichen Seite, d. h. durch Untersuchung der für Mesopotamien spezifischen sogenannten Kulturwörter, aufzuhellen.

II. Die Ausgrabungen im südlichen Mesopotamien, an der Stätte der sumerischen -Kultzentren Uruk und Ur, gestatten uns, in der Schichtenfolge der sich übereinander lagernden Kulturperioden bis zu den Anfängen der Zivilisation, bis zu den primitiven, mit Lehm beworfene_n Rohrhütten der ersten Siedler, herabzusteigen. Wir nennen diese älteste Zivilisation Mesopotamiens die "El-Obeid- Kùltür», weil die für sie charakteristische Keramik in grosser Menge zu* erst in dem kleinen Trümmerhügel El-Obeid bei Ur gefuhden wurde. Diese Kultur ist „ ärmlich. Den Bewohnern der Flussebenen standen noch keine Tauschmittel zur Verfügung, um die dem Lande fehlenden Sfeine und Metalle für Geräte und Waffen einzuhandeln. So dürfte die freilich heute umstrittene - Anschauung sich bewihren, dass die

höhere Zivilisation, wie sie sich in der Anlage von Städten, in der Entstehung der Töpferei, in der Verfeinerung der Steinbearbeitung und schliesslich in der Verwendung von Metallen zu Schmuck- und Gebrauchszwecken kundgibt, nicht in den Ebenen der grossen Ströme, sondern an den Säumen der Gebirge, entstanden ist. Die nach einem in der Nähe der heutigen Grenzstation Ras el-Ain gelegenen Ruinenhügel benannte Teli-Halaf-Kultur ist nicht nur fortgeschrittener als die El-Obeid-Kultur, sondern, wie die an manchen Ausgrabungsstätten, insbesondere in Assyrien, beobachtete Durchmischung der Tell-Halaf mit der El-Obeid-Keramik lehrt, (diese hat nämlich ein ungeheuer weites Verbreitungsgebiet, von Beludschistan bis zum Mittelländischen Meere) auch älter als diese. Nachdem in Uruk die vier tiefsten Schichten ausschliesslich durch El-Obeid-Keramik charakterisiert sind, beobachten wir, von der 14. Schicht Uruks ab, die von der El-Obeid-Keramik wesensverschiedene sogen. Uruk-Keramik, die von der 14. bis zur 4. Schicht fort dauert, zunächst nur in geringen Mengen, dann in gleichem Verhältnis mit El-Obeid gemischt und nur in den obersten Schichten vorherrschend. Die eigentliche Schöpfung der höheren Kultur, d. i. einer monumentalen und künstlerischen Architektur, eines hochstehenden Kunstgewerbes, das insbesondere in der Gravierung von Siegelrollen ein Betätigungsfeld findet, schliesslich aber die entscheidende Leistung der Erfindung der Schrift, beobachten wir von der 6., durch die Uruk-Keramik beherrschten, Ausgrabungsschicht. Die durch die 3. Schicht repräsentierte (nach einem in der Nähe des nordbabylonischen Zentrums Kisch gelegenen Ausgrabungshügel benannte) Dschemdet-Nasr-Kultur ist, trotz der Intrusion einer neuen Keramik, nur eine Ausgestaltung der ihr vorangehenden Kulturperiode, die aber durch grossen materiellen Reichtum ausgezeichnet ist. Diese für uns, wenn auch noch nicht durch verständliche schriftliche Dokumente, so doch durch die Fülle der archäologischen Zeugnisse greifbare Kulturperiode können wir über eine lange Blütezeit bis zu ihrem völligen Niedergang und zu dem Zurückfallen in primitive Formen, verfolgen. Eine neue Bevölkerungswelle schafft nun, mit nur geringfügigen Anknüpfungen an die Dschemdet-Nasr-Kultur, von barbarischen Anfängen aus in konsequentem Fortschritt das, was wir die sumerische Kultur nennen. Die Tabelle auf S. 420 zeigt die Aufeinanderfolge der Kulturperioden. Das sumerische Göttersystem, die Wesenseigentümlichkeiten der sumerischen Kunst, die Gestaltung des sumerischen Staates als System von Stadtstaaten, sind am Ende unserer dritten "frühdynastischen", genannten Kulturperiode bereits voll ausgebildet.

III. An welchem Punkte dieser durch Kulturschichten datierbaren Frühzeit sind die Sumerer in Mesopotamien eingewandert? Dass sie nicht die ältesten Siedler, aber auch nicht die Schöpfer der städtischen

Zivilisation sind, lässt sich durch die Analyse der sumerischen Sprache beweisen. Keiner von den alten Städten hat einen sumerischen Namen. Wir rekonstruieren nun, zunächst auf Grund der alten Stadtnamen wie Urim, Uruk, Larsam, Adab, Lagas, Zimbar, eine Substratsprache, die wir das "Protoeuphratische", nennen. Dabei lässt sich an Hand der Übereinstimmung von Stadtnamen und Kultsymbol in Fällen wie Urim und Uruk wahrscheinlich machen, dass der Name eines uralten Stammestotems zur Benennung der Städte verwendet wurde, dass somit die Städte von "protoeuphratischen", Siedlern begründet wurden. Nordbabylonien dagegen verrät, insbesondere durch die Götternamen, wie Dagan, Zambamba, Sonnengott Amba, aber auch Ishtar, Adad, dass vor der Überschwemmung durch die Semiten hier eine andere, aber wiederum von den "Protoeuphratiern" verschiedene Urbevölkerung zu suchen ist, die ich mit der Urbevölkerung von Assyrien, Nordmesopotamien, vielleicht auch Syrien, für identisch halte und "Prototigridier", nenne.

Es wird nun hier der Versuch unternommen innerhalb des Sumerischen die Wörter, die dem "protoeuphratischen", Substrat entstammen, auszusondern. Wenn auch dieser Versuch nicht ohne Schwierigkeit ist, weil auch das eigentliche Sumerische, obgleich im Grunde nur aus einsilbigen Wurzeln bestehend, doch auch in beschränktem Masse Zweisilbigkeit kennt, so wird doch, insbesondere aus der Gegenüberstellung der protoeuphratischen und der eigentlich sumerischen, durchweg den Charakter' von Zusammensetzung tragenden *Berufsnamen* die Berechtigung dieser Unterscheidung evident werden. Ein Typus wie *nimgir* "Herold", aber ist nicht echt sumerisch. Er ist der gleiche wie der des Ortsnamens *Zimbar* (wobei bemerkt sei, dass der gleiche Worttypus in gewissen türkischen Wörtern wie *zincir*, *sungur* anzutreffen ist). Siehe für diese Unterscheidung den V. Abschnitt dieses Artikels.

IV. Nehmen wir also die Existenz dieser ältesten Bevölkerungsschicht der südbabylonischen Städte als gegeben an, so wird die Frage nach dem Datum der Einwanderung der Sumerer dadurch noch nicht gelöst. Die Sumerer waren spätestens zur Zeit der vierten Schicht von Uruk schon im Lande; denn mit grosser Wahrscheinlichkeit lässt sich die Schrift als eine Leistung der Sumerer ansprechen. Zwar ist diese älteste Schrift als eine reine Bilderschrift noch, keifig Abbild der sumerischen Sprache, wäre aber diese Schrift von einem anderen als dem sumerischen Volke erfunden worden, so müssten die Spuren dieser Erfindung auf Schritt und Tritt der Schrift anhaften, ebenso wie die später für das Schreiben des Akkadischen adaptierte sumerische Schrift überall die Spuren dieses ihres Ursprunges verrät. Haben wir diesen terminus ante quem für die Einwanderung der Sumerer gewonnen, so wäre es nun ein allzu billiges Auskunftsmittel, die El-

Obeid-Keramik den Proto-Euphratiern, die Uruk-Keramik den Sumerern zuzuweisen. Vor allem aber bleibt das Rätsel ungelöst, von welcher Volke die als so spezifisch sumerisch geltende und in ihrer späteren Ausgestaltung wirklich das sumerische Wesen in seiner reinsten Form repräsentierende "frühdynastische" Kultur geschaffen wurde. Alle Wahrscheinlichkeit spricht dafür, dass die Sumerer aus dem Osten gekommen sind. Nicht nur die Dichte ihrer Siedlung weist auf eine von Süden nach Norden gerichtete Besiedlung, die Absenz sumerischer Elemente unter den uns wohlbekannten Völkern der Gebirgsketten nördlich und östlich von Babylonien spricht dafür, dass die Sumerer über das Meer gekommen sind. Ein Argument für diese Provenienz liefert auch der Umstand, dass die Insel Dilmun im Süden des Persischen Meerbusens (heute el-Bahrein), die im sumerischen Mythos als Paradiesinsel geschildert wird, Götter mit echt sumerischen Namen (Hauptgott En-zak und dessen Gattin Me-skil-ak) hat. Die Annahme einer Kolonisation dieser Insel vom südlichen Mesopotamien aus ist unwahrscheinlich. Ist nun diese Hypothese über die Einwanderung der Sumerer angenommen, so bekommt das Problem der Verwandtschaft zwischen der uralten Indus- und der sumerischen Kultur einen neuen Aspekt. Seit unserer dritten Kulturperiode standen die Sumerer in lebhaftem Gütertausch mit diesen Urbewohnern Indiens. Es lässt sich wahrscheinlich machen, dass wir das als Herkunftsland kostbarer Hölzer und Steine in sumerischen Inschriften oft erwähnte Land Meluhha mit dem Indus zu identifizieren haben. Meluhha gilt insbesondere als das Land des Karneblsteins, und solche Steine, geziert mit Ornamenten in einer bestimmten, nach dem Urteil der Archäologen im Indus beheimateten Aetztechnik, haben sich in den Schichten unserer vierten Periode in Mesopotamien gefunden.

Obgleich in den zivilisatorischen Leistungen ein durchgängiger Parallelismus zwischen Indus- und sumerischer Kultur zu beobachten ist, hat sich noch kein Indizium ergeben, das eine Verwandtschaft der beiden Rassen oder Kulturen beweisen könnte: die Plastik der Induskultur ähnelt durch ihre Freiheit der griechischen, lässt die Starrheit der an Ordnungsgesetze gebundenen sumerischen Kunst vermissen, zeigt andererseits nicht den Phantasieichtum der Sumerer. Auch zwischen Indus- und sumerischer Schrift lässt sich keine Ähnlichkeit finden, so dass, wenn die beiden Rassen voneinander waren, jedes der beiden Völker seine Begabung völlig selbständig entwickelt haben müsste,

V. Fragen wir nun, wie alt die mesopotamische Zivilisation ist, ob sie von Protoeuphratiern oder Sumerern begründet wurde, so ist zuerst als wichtigste dieser Leistungen die intensive Bodenaussnützung in der Landwirtschaft zu vermerken. In der Zeit um 2000 gehörte fünfzigfacher Ertrag nicht zuden Seltenheiten. Diese Ergiebigkeit wurde

einerseits durch intensives Pflügen, andererseits durch das Aufspeichern des im Mai nach Babylonien gelangenden Flutwassers der beiden Strome erzielt, Charakteristisch sind die beiden verschiedenen Gattungen von Pflügen, des zum Umbrechen des Erdreichs bestimmten schweren und des nur zum Ritzen der Saatzfurche geeigneten, mit einem Sättrichter versehenen Saatzfluges. Die Wörter für "Pflug" und "Pflüger", (*apin* und *engar*) sind deutlich protoeuphratisch; einen Einblick in die Wortstruktur dieser zu rekonstruierenden Sprache gibt uns das zweifellos mit *apin* verwandte Wort *apsin* "durch Pflügen erzeugte Saatzfurche". Die Namen der Beamten, denen die Verteilung des Bodens und die Führung der Kataster oblag (*sabra* und *sasuk*), sind protoeuphratisch, dagegen (wahrscheinlich) der Name des Bewässerungsdirektors (*gugal*) und sicher der des Feldmesser (*se-gid*) sumerisch. Der Saatzflug scheint übrigens unserer zweiten und dritten Kulturperiode noch unbekannt gewesen zu sein.

Wie in Ägypten wird etwa zu 80 Prozent Gerste, nur zu 20 Prozent Weizen und Emmer angebaut; die beiden letzteren erst seit dem Ende der dritten Kulturperiode. Über ihre Herkunft sagt, wie das bei Kultuhyörtern dieser Gattung zutrifft, die Wortbildung nichts aus. Schon von der vierten Kulturperiode an findet sich Grossmüllerei, wobei streng zwischen Grob- und Feinmehl unterschieden wird. Um 2000, im Zeitalter der Privatwirtschaft, fällt man aber wieder in die primitive Hausmüllerei zurück, während im Anatolien der gleichen Zeit staatlich beaufsichtigte Grossmüller nachzuweisen sind. Die Kunst der Feinmüllerei ist, wie wir philologisch durch die Übernahme des Wortes für Feinmehl (lat. *simila*) beweisen können, nach 2000 von Mesopotamien über Anatolien nach Griechenland und Italien gekommen.

Die zweite Wesenseigentümlichkeit der mesopotamischen Wirtschaft ist die grosse wirtschaftliche Bedeutung des Bieres, das in der Ernährung von Gross und Klein ein unentbehrlicher Faktor war. Schon die ältesten aus der 4. Schicht von Uruk stammenden Urkunden zeigen uns das Vorhandensein des Bieres, womit wieder Ägypten übereinstimmt. Die Wörter für Bier (*kas*) und seine Ingredienzien Malz (*buluğ*) und Würze (*bappir*) können wir keiner bestimmten Sprache zuweisen, aber manche der zahlreichen Benennungen für Biersorten, wie *uluin* "Emmerbier", verraten protoeuphratische Herkunft, während die Bezeichnungen für die mit der Biererzeugung zusammenhängenden Berufe (Schenke, Mälzer und Erzeuger von Bierwürze) erst der sumerischen Sprachschicht angehören.

Der dritte in der Ernährung Mesopotamiens wesentliche Faktor, das Sesamöl, ist nach Ausweis seines Namens *se-gis-i* = Korn des Ölbaumes) eine sumerische Erfindung; es findet sich noch nicht in den ältesten Tafeln und sein überallhin verbreiteter Name (churrisch *sum-sum*,

arab. *simsim*, griech. *sesamos* usw.) geht auf das akkadische *Saman sammī* "Pflanzenfett,, zurück.

Die ganz spezifisch mesopotamische Kultur der Dattelpalme, die nicht nur durch ihre Frucht, sondern auch durch ihr Holz und ihre Blattfasern wirtschaftliche Bedeutung hatte, ist nach Ausweis aller mit ihr zusammenhängenden Bezeichnungen (Dattelbaum = *nimbar*, Dattel = *sulumb*, frische Dattel = *uchin*, Gärtner = *nukarib*) protoeuphratisch.

Ein sehr instruktives Bild für die Zuweisung der zivilisatorischeri Errungenschaften an Protoeuphratier und Sumerer geben die Berufsnamen, deren zunehmender Reichtum die Berufsspaltung innerhalb der städtischen Bevölkerung demonstriert: fast alle Bezeichnungen für laiid-wirtschaftliche Berufe und Handwerke sind protoeuphratisch, den Sumerern blieb nur die Hinzufügung einiger Spezialberufe vorbehalten, abef alles, was mit höherer künstlerischer Betätigurig, mit Schrift und Gelehrsamkeit zusammenhängt, ist erst sumerisch.,. Protoeuphratisch siüd die folgenden Berufsamen: *engar* Pflöger, *nu'karib* Gärtner, *sipad* Hirte, und dessen Abarten *kabar*, *udul* und *nagad*, *nuhaldim* Koch, *suhadak* Fischer, *simug* Schmied, *nangaf* Tischler, *tibira* Klempner, *isbar* Weber, *asgab* Schuster und Lederarbeiter, *aslag* Wäscher, *addub* Rohrarbeiter, *pdhar* Töpfer, *sidim* Maurer, usf. Diese Berufe waren z. T. in Guden organisiert und standen je unter einem Auf seher und Vormann (*ugula* und *nubanda*). Viele dieser Berufsbezeichnungen sind in andere Sprachen gedrungen, wie z. B. das noch heute gebräuchliche *naggār* (*nacar*) Tischler.

Die von deri Sumerern hinzugefügteri. Berufsamen: *malah* Schiffer, aus *ma* Schiff, *lah* föhren; *ar-ar* Feinmüller, von *ar* mahlen; *ka-zida* Grobmüller (erstes Element unklar, *zid* ==Mehl); *gad-niga* Tiermâster von *gud* Rind, *niga* mâsten; *Sim-mu* Pârfumeur, von *sim* Pârfüm, *ma* hervorbringen; *bulug-mu* Mälzer, von *buluğ* Malz, *mu* erzeugen; *i-sur* ölpresser, von *i* öl, *sur* pressen; *usan-du* Geflügelzöchter, von *usan* Vogel, *du* machen, u. a. Von den Kunstfertigkeiten, Schreibertum und Gelehrsamkeit bezeichnenden Berufen: *zadim* Juvelier, von *za* Edelstein, *dim* bearbeiten; *ku-dim* Silber - und Goldschmied von *ku*:, Silber, *dim* bearbeiten; *alan-gu* Bildhauer, von *alan* Bild, *gu* behauen *bur-gul* Steinschneider, von *bur* Halbedelstein, *gal* gravierenj *dub-sdr* Schreiber, von *dub* Tafel, *sar* schreiben; *ga-dubba* Archivar, vongaBehâltriis, *dub* Tafel, *a-zu* Arzt von *a* Getränk, *zu* wissen; *di-kud* Richter, von *di*, Urteil, *kud* schneiden, entscheiden; *se-gid* Landmesser von *se* Schnur, *gid* ziehen, usw.

Diese Aufzähluiig spricht für sich selbst. Wie weit die Nachbarvölker von dieser städtischen Berufsdifferenzierung und ali den Techniken der Handwerker profitierten, müsst' im einzelnen verfolgt werden. Die Erzeugung von Feinmehl, die Tiarmâstung, die Parfumerzeugung, die feine Weberei, Siegelschneidekunst, in späterer Zeit Mosaik-

und Emailtechniken, sind nachweislich von Babylonien aus nach dem Westen gedrungen. Die für Babylonien so charakteristische Verwendung gebrannter Ziegel ist im Unterschiede zur Induskultur erst nach ca. 1500 in Babylonien allgemein geworden. Die Entlehnung von griechisch. *plinthos* aus akkad. *libittu* "Ziegel", ist unsicher. Schon in protoeuphratischer Zeit hat sich in Babylonien der Handel entwickelt und hat in den Nachbarländern Schule gemacht. Das Wort *damgar* "Händler,,", das noch in dem heutigen *tacir* lebt, ist wohl nicht, wie allgemein angenommen, semitischer, sondern protoeuphratischer Herkunft. Der babylonische Handel war bemüht um den Import von Metallen, Bau- und Edelhölzern, Parfum- und Medizinpflanzen, Edelsteinen, aber auch Wolle; als Tauschmittel dienten die berühmten Stoffe Babylonienens, meist aber wurde das durch Zwischenhandel im Lande aufgespeicherte Silber zur Bezahlung der Importgüter verwendet. Nur in silberarmen Perioden wurde mit Getreide bezahlt. In der Geschichte der Weltwirtschaft vielleicht noch wichtiger als dieser internationale Warenaustausch, der in Babylonien sein Zentrum hatte, ist die innere Entwicklung des Händlertums, die Entwicklung der Geldwirtschaft, der Kapitalanhäufung und die ausgedehnte Darlehenspraxis. All dies wurde in den Nachbarländern nachgeahmt. Das babylonische Gewichtssystem war in ganz Vorderasien verbreitet und ist bis nach Griechenland gedrungen. Für dieses System ist die Zahl 60 als Einheit massgebend. Das Sexagesimalsystem herrschte aber auch in der Zeiteinteilung, und- noch heute bewahrt diese das Erbe der Sumerer.

VII. Das Ergebnis unserer " Untersuchungen lässt sich folgendermassen zusammenfassen: Schön vor der Einwanderung der Sumerer war die Stadtkultur Mesopotamiens zu hohen Formen der Zivilisation entwickelt; aber erst die Sumerer haben die geistigen und künstlerischen Werte dieser Kultur geschaffen. Das Datum der Einwanderung der Sumerer lässt sich noch nicht feststellen. Es lässt sich auch nicht entscheiden, ob sie durch ihre hervorragende Begabung diese geistigen Leistungen erst in Mesopotamien selbst produziert, oder ob sie die Grundlagen dazu bereits aus ihrer östlichen Heimat mitgebracht haben. Vielleicht hat die Sage von den Sieben Weisen, die, aus dem Meere steigend, alle Kunstfertigkeit und alles Wissen den Babyloniern vermittelt haben, doch einen historischen Kern.